

УДК 929:94:908(477.46)

Макарюк Віта
молодший науковий співробітник
філіалу “Холодний Яр”
Національного історико-культурного
заповідника “Чигирин”
(с. Мельники, Чигиринський р-н, Черкаська обл.)
vitamakaryk@ukr.net

Vita Makaryuk
research associate,
”Holodnyi Yar”,
branch of the National Historical-Cultural Reserve “Chyhyryn”
(village of Melnyky, Chyhyryn district, Cherkasy region)

ВАСИЛЬ ЧУЧУПАК У СПОГАДАХ ОДНОСЕЛЬЦІВ

VASYL CHUCHUPAK IN THE MEMOIRS OF THE FELLOW VILLAGERS

Анотація

У роботі представлені результати розвідок, проведених на території села Мельники Чигиринського району Черкаської області. В дослідженні викладені біографічні відомості Василя Чучупака – головного отамана полку гайдамаків Холодного Яру, який боровся проти більшовицької влади на теренах правобережної Наддніпрянщини. Матеріал базується на основі спогадів старожилів та писемних джерел. Актуальність роботи полягає в розкритті не лише історичного аспекту його біографії, а й його самого як звичайної молодого людини та односельця.

Ключові слова: Василь Чучупак, Холодний Яр, боротьба, біографія

Summar

The paper presents the results of the investigations conducted on the territory of Melnyky village of Chyhyryn district (Cherkasy region). The study concerns the biographical data of Vasyl Chuchupak, the chief ataman of the Haidamak's regiment of Kholodnyi Yar who fought against the Bolshevik's authorities on the territories of the right bank of the Dnipro. The material is based on the memoirs of both the old-timers and written sources. The study is relevant because it does not only present the historical aspect of his biography, but also characterizes him as an ordinary young man and village fellow.

Key words: Vasyl Chuchupak, Kholodnyi Yar, struggle, biography

*Коли я впаду... мою кров вип'є
рідна земля, щоб виростити з неї
траву для коня того, хто прийде на моє місце...
Ю. Горліс-Горський*

З ліквідацією УНР у 1918 р. на теренах сучасної України тривали повстання селян проти більшовицької влади. До лав повстанців вливалось дедалі більше населення, і очолювали їх найкращі з учителів, лікарів, найвпливовіші з селян та колишні фронтовики. У Холодному Яру під гаслом “Воля Україні або смерть” боротьбу проти радянської влади очолив Василь Чучупак.

Василь Степанович Чучупак народився у 1894 р. в с. Мельниках Чигиринського повіту Київської губернії (нині – Чигиринський р-н, Черкаської обл.). Матір'ю його була Оксана – дочка чи то грушківського¹, чи то суботівського² дяка Сидора Лівіцького. Всього в сім'ї Степана та Оксани було п'ятеро синів: Петро, Орест, Василь, Олекса, Дем'ян³. Степан і Оксана були неписьменними, але про освіту дітей подбали. Спочатку освіту здобув Петро, а потім допоміг вивчитися своїм братам – Василеві та Олексі. Василь після здобуття освіти вчителював у с. Тимошівка Кам'янського р-ну. У 1914 р., з початком Першої світової війни, він отримує повістку, закінчує військову школу та іде на білоруський фронт. Повертається з армії у чині прапорщика і продовжує педагогічну діяльність – учителює у с. Пляківка, а пізніше – командиром полку гайдамаків Холодного Яру. “Зуміли створити... на диво стійку військову організацію...” – це оцінка командувача Армії УНР Холодноярського повстанського війська, дана ним в зимовий період – несприятливий час для розвитку повстанства⁴.

Під час проведення польових досліджень, було з'ясовано, що в мельничан ставлення до Василя навіть в той період було неоднозначним. Люди, що жили на вулицях і кутках, які були неподалік обійстя Василевих батьків, були його надійною підтримкою, серед них він мав надзвичайний авторитет. Зі збільшенням радіусу віддаленості пропорційно змінювалося

1 Душею з вами... Упорядник Роман Коваль. – К.: РИФ, 2005. – С. 4.

2 Героїзм і трагедія Холодного Яру: зб. мат. і спогадів / Під ред. Ковалю Р.М. – К.: ВПО “ДСУ”, 1996. – С. 50.

3 Дод.1. Родовід Василя Чучупака.

4 Душею з вами... Упоряд. Р. Коваль. – К.: РИФ, 2005. – С. 7.

і ставлення до Василя і вже на Хуторах (сучасна назва урочища – П’ятирічка) Василеві приписували багато різних гріхів – напади, пограбування, бійки, хоча особисто він в них помічений не був. Але ті, хто знав Василя особисто, не заперечував його толерантності, ввічливості, привітності, поваги до старших. Василь постійно провідував своїх далеких і близьких родичів, як кажуть в селі, “родичався”⁵. Дуже часто він із побратимами гостював у хаті свого товариша по духу і по зброї Васюри Петра Дорофійовича та його дружини Одарки Григорівни. Хата стояла біля лісу, в ярку, і хлопці часто там засиджувалися, адже господиня була щедрою і завжди пригощала хлопців чимось смачним⁶. Інколи хлопці тихо починали заводити Василеву улюблену пісню “Сніжки”, яка була хоч і сумна, але гарна:

*Забіліли сніжки, забіліли білі
Ще й дібровонька.
Заболіло тіло козакове
Ще й головонька⁷.*

Наділений батьками та Богом вродою і гарною статурою, він не залишав байдужою жодну дівчину на селі⁸. Як згадують старожили, коли Василь із хлопцями виїжджали на конях з лісу і їхали селом, дівчат в хаті не можна було втримати, вони вибігали на шлях з усіх дворів, виносили різні добреники, стрічками увивали гриви коней та співали улюблених Василевих пісень⁹.

Але серце Василя належало лише одній дівчині – Якиліні (Чиж Якилина Іванівна, 1899 р. н.), яка була дуже вродливою, мала довгу товсту косу. З Василем зустрічалася довго, а потім, коли Василь “пішов у гайдамаки”, батьки Якиліни – Іван і Параска, заборонили їй навіть бачитися з ним¹⁰. Дівчина послухалася батьків, тим паче, що Василь не планував одружуватися до вирішення започаткованої ним справи, говорив: “Якщо все буде добре – одружуся, а ні – на одну вдову буде менше”¹¹. Невдовзі до Килини посватався мельничанський грошовитий шинкар Краковський Аврам. Коли Якилина носила шишки – запрошувала на весілля за мельничанським звичаєм, випадково зустріла Василя з побратимами. Побачивши його, злякалася дуже, думала, що зараз витягне шаблюку і зарубає її. Стояла перед ним бліда, мов стіна, а він скинув перед нею шапку, вкинув туди грошей, подав шапку своїм хлопцям, щоб і ті “дали на придане”, а потім перегнувся через коня і мовчки вручив їй. За кіньми хлопців вже й курява сіла, а Килина стояла серед шляху, приходячи до тьми від такої зустрічі. Цей випадок стався на місці, де зараз працює магазин, названий в народі “Трикутником”¹².

Ніхто з мельничан більше ні про жодну дівчину, яка б полонила серце Василя, згадати не може, тому, очевидно, рядки поеми Олександра Чернова “Повстанці”, виданої у 1930 р., присвячені саме Якиліні.

*Білий місяць точить срібні лясні
і степи розкинулись без меж
Задзвонили дзвонами Черкаси
І гудуть загравами пожеж
За Холодним Яром
Снуть змарнілі далі.
Мов вовків отара –
Мій загін мовчить.
Ой, Наталю, ти моя Наталю,
Ти чому розквітла уночі?..
Ти зажеврила, мов провесняний ранок
Зацвіла Холодним Яром навесні.
Знав я безліч найвродливіших коханок,
Та такої – я не бачив і вві сні.
Не промовить вражий піп з амвона
– буде жінкою йому вона навік...
Я зелений,
Чом же ти – червона,
Або чом же я –
Не більшовик?
Що бринить:
Нудьга – чи пах конвалій?
Тільки ж серцю на накажеш: замовчи.
Ой, Наталю, ти моя, Наталю,
Ти чому розквітла уночі?¹³*

Чому Наталя, а не Якилина? Очевидно тому, що і Юрій Городянин-Лісовський був Юрком Залізнякам.

Незадовго до трагічного дня Василь сам, без хлопців, з’явився надвечір в хаті своєї тітки Пилипась (Чучупак) Явдохи

5 МПДА. У 2002 р. записано зі слів жительок с. Мельники Атамась Мотрони Григорівни (1902–2004) та Атамась Ганни Павлівни (1924–2015).

6 МПДА. У 2004 р. записано зі слів жительки с. Мельники Хоменко (Васюри) Віри Петрівни (1910–2009).

7 МПДА. У 2010 р. записано зі слів жительки с. Мельники Зубенко Софії Ничипорівни (1941 р. н.).

8 Чучупак Василь Степанович (фото).

9 МПДА. У 2004 р. записано зі слів жительки с. Мельник Дробної Одарки Пилипівни (1923–2008).

10 МПДА. У 2010 р. записано зі слів жительки с. Мельники Зубенко Софії Ничипорівни (1941 р. н.).

11 МПДА. У 2011 р. записано зі слів жительки с. Мельники Мироненко Наталки Василівни (1944–2015).

12 МПДА. У 2010 р. записано зі слів жительки с. Мельники Зубенко Софії Ничипорівни (1941 р. н.).

13 Чернов О. Повстанці // Поема, фрагмент. Архів Кам’янського ДІКЗ. Фотокопія.

Григорівни. Її вдома не було – відійшла у справах до сусідів. Дядько – Євген Антонович був удома – і Василь прийшов поговорити з ним. Хата тітчина стояла за сто метрів від садиби Василевих батьків вище по дорозі в Чучупаківський яр. Розмова була важкою, дядько почав вмовляти Василя кинути все і втекти за кордон, адже на той час таких утікачів було багато: “Якщо ви втечете, то через певний час зможете повернутись і щось змінити, а як вас постріляють, то нічого не буде”. В цей час Василь на столі розібрав і ретельно чистив наган. “Навіщо?” – запитав дядько. “Щоб, як мені знадобиться, – не дав осічки, – відповів Василь. Хлопців я не залишу ні в якому випадку”. У Василя завжди наган був заряджений, в ньому був хоча б один патрон – для себе¹⁴.

12 квітня 1920 р. наган дійсно Василеві знадобився. Потрапивши в оточення біля садиби лісника в Кресельцях, Василь Чучупак, розуміючи, що своєму вже полоненому брату допомогти не зможе, вкоротив собі віку, пустивши кулю в скроню.

Всі автори описують цю подію зі слів очевидців – побратимів отамана, яким вдалося втекти до лісу. Продовження ця історія мала вже біля батьківської хати отамана, куди бездиханне тіло Василя притягли за конем червоноармійці і віддали матері зі словами: “Забірайте свого бандіта!”¹⁵.

У розповідях мельничан-старожилів згадується момент, коли валка червоних із полоненими отаманами, зв’язаними на підводі, та тілом Василя, прив’язаним до коня, зупинилася в центрі села на вигоні біля церкви. Біля криниці, яка стояла майже по центру вигону, лежала купа колод і дощок – матеріал для потреб церкви Покрови Пресвятої Богородиці, яка височіла на пагорбі над вигonom. На ці колоди було покладено тіло Василя для впізнання. Деякий час тіло отамана лежало на колодах, поки його, розтерзаного і закривавленого, не впізнали місцеві жителі. Саме тоді процесія рушила селом до хати батьків отамана.

За спогадами старожилів, з приходом радянської влади усіх чоловіків з Мельників, які були причетними до руху опору під проводом Василя Чучупака, “совецька власть” вивозила підводою в Тяминські піски, до Кам’янського відділу НКВС або в Кіровоград. Поверталися до села одиниці.

Явдоха Григорівна і Євген Антонович – баба і дід Наталки Василівни Мироненко по материній лінії. Свого діда по батьковій лінії Наталка Василівна не знала. Після Холодноярських подій 1917–1922 рр. Холода Григорія Федоровича та Холода Арійона Григоровича (діда та дядька Наталки Василівни, які воювали в загоні Василя Чучупака), вночі забрали НКВСівці. На ранок хтось із односельчан повідомив про те, що їх розстріляли десь над яром в Кам’янці і що там є своя людина, яка може показати місце і допомогти вночі забрати їхні тіла, щоб привезти додому для поховання. Хто поїхав по тіла діда і дядька, Наталка Василівна не пам’ятає, але, коли підвода вже була в дворі, з’ясувалося, що замість Арійона на підводі поклали тіло зовсім іншого чоловіка, схожого за статурою і рисами обличчя: ніч була темною, світити не можна, тіла шукали навпомацки. Підводу знову направили в Кам’янку, і на другий день тіло Арійона привезли у двір¹⁶.

Такі випадки в Мельниках з приходом радянської влади були непоодинокими. Фізично винищивши “націоналістичний елемент” с. Мельники, влада створила благодатне підґрунтя для укорінення соціалістичного устрою. У 1929 р. у с. Мельниках на монастирських і будянських землях з ініціативи місцевих комсомольців та активістів було організовано перший у районі колгосп “Заповіт Леніна”. Активно запрацювала радянська ідеологічна машина, перетворивши Василя Чучупака та всіх його побратимів-односельців на бандитів та розбійників, покривши товстим шаром бруду високу ідею національної боротьби. Але через сімдесят років забуття героям повернуто їхню славу, і в 2018 р., вже в 23-й раз поспіль, на святій Холодноярській землі зібрався люд з усієї України вшанувати пам’ять Василя Чучупака та його побратимів, відзначити сторіччя української революції, ще раз перегорнути цю яскраву сторінку нашої історії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Героїзм і трагедія Холодного Яру: зб. мат. і спогадів / Під ред. Р. М. Ковалю. – К.: ВПО “ДСУ”, 1996. – 312 с.
2. *Горліс-Горський Ю. Ю.* Холодний Яр. – Дрогобич: ВФ “Відродження”, 2006. – 432 с.
3. Душею з вами... / Упорядник *Р. Коваль*. – К.: Риф, 2005. – 112 с.
4. МПДА. У 2002 р. записано зі слів жительок с. Мельники Атамась Мотрони Григорівни (1902–2004) та Атамась Ганни Павлівни, (1924–2015).
5. МПДА. У 2004 р. записано зі слів жительки с. Мельники Хоменко (Васюри) Віри Петрівни (1910–2009),
6. МПДА. У 2004 р. записано зі слів жительки с. Мельники Дробної Одарки Пилипівни (1923–2008).
7. МПДА. Записано у 2010 р. зі слів жительки с. Мельники Зубенко Софії Ничипорівни (1941 р. н.).
8. МПДА. У 2011 р. записано зі слів жительки с. Мельники Мироненко Наталки Василівни (1944–2015).
9. *Чернов О.* Повстанці // Поема, фрагмент. Архів Кам’янського ДІКЗ. Фотокопія.

REFERENCES

1. Heroizm i trahediia Kholodnoho Yaru. Zbirnyk materialiv i spohadiv / Pid red. R.M. Kovalia . – K.: VPO “DSU”, 1996. – 312 s.
2. *Horlis-Horskyi Yu. Yu.* Kholodnyi Yar. – Drohobych: VF “Vidrodzhennia”, 2006. – 432 s.
3. Dusheiu z vamy... / Uporiadnyk Roman Koval. – K.: RYF, 2005. – 112 s.
4. Materialy poliovykh doslidzhen avtora. Dali – MPDA. Zapysano zi sliv Atamas Motrony Hryhorivny (1902–2004)

14 МПДА. У 2011 р. записано зі слів жительки с. Мельники Мироненко Наталки Василівни (1944–2015).

15 *Горліс-Горський Ю. Ю.* Холодний Яр. – Дрогобич: ВФ “Відродження”. – 2006. – 432 с.

16 МПДА. У 2011 р. записано зі слів жительки с. Мельники Мироненко Наталки Василівни (1944–2015).

та Atamas Hanny Pavlivny, (1924–2015), zhyteliok sela Melnyky u 2002 rotsi.

5. MPDA. Zapysano zi sliv Khomenko (Vasiury) Viry Petrivny (1910–2009), zhytelky s.Melnyky u 2004 rotsi.

6. MPDA. Zapysano zi sliv Drobnoi Odarky Pylypivny (1923–2008) zhytelky s.Melnyky u 2004 rotsi.

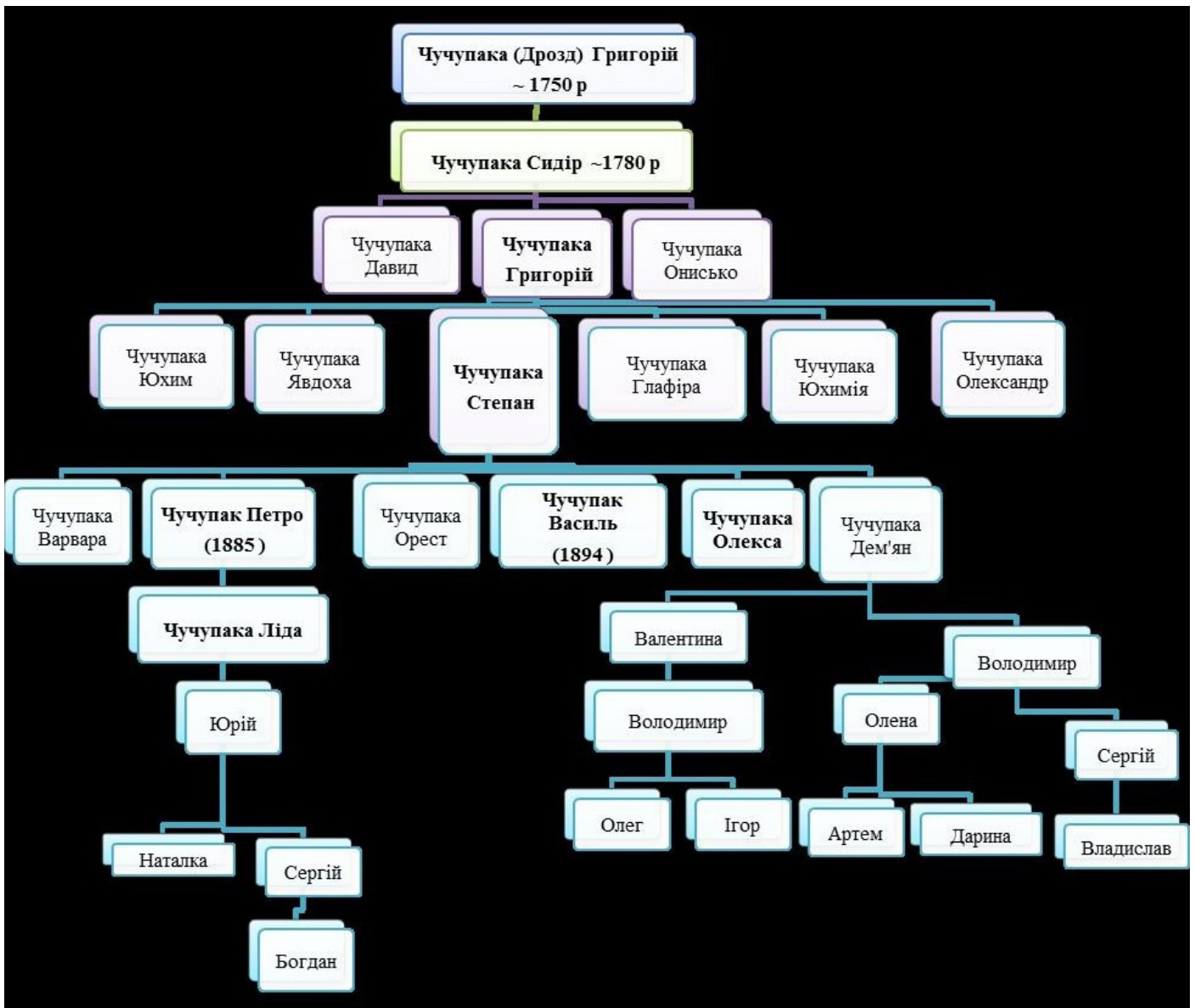
7. MPDA. Zapysano zi sliv Zubenko Sofii Nychporivny 1941 r. n. zhytelky s. Melnyky u 2010 rotsi.

8. MPDA. Zapysano zi sliv Myronenko Natalky Vasylivny (1944–2015) zhytelky s. Melnyky u 2011 rotsi.

9. *Chernov O. Povstantsi // Poema, frahment. Arkhiv Kamianskoho DIKZ. Fotokopiia.*

Василь Чучупак

Додаток 1. Родовід Василя Чучупака.